

УДК 81'42:[821.161.2:821.111]-343:316.346.2

В. О. Романенко,

аспірантка кафедри загального та слов'янського мовознавства
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел.: (048)776-04-42,
vikaromanenko17@gmail.com

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВИХ КАЗКАХ

У статті проаналізовано національну специфіку мовного вираження концептів чоловік / жінка у народних соціально-побутових казках України та Великобританії через гендерно марковані номінації героїв; зроблено висновок, що гендерно марковані номінації персонажів казок залучають увесь спектр стереотипних лінгвокультурних асоціацій, пов'язаних з маскуліністю та феміністю.

Ключові слова: гендер, лінгвокультурологія, гендерно маркована номінація.

У сучасній лінгвістиці розгляд мови у зв'язку з національною культурою є дуже актуальним. Цю проблематику у межах лінгвокультурології досліджували такі українські науковці, як І. Голубовська, О. Бессонова, О. Бондаренко, а також російські мовознавці: Н. Арутюнова, О. Горошко, А. Кириліна та інші. Недостатньо вивченим залишається питання гендерних стереотипів на матеріалі текстів народних соціально-побутових казок, при тому, що мова традиційної духовної і матеріальної культури, як і мова етносу, була і залишається безцінним джерелом для глибинного аналізу особливостей національної ментальності і духу [1, с. 206]. Саме народна казка – один з небагатьох жанрів усної народної творчості, який доніс до наших днів відлуння прадавніх вірувань, уявлень і традицій пред-

ків, більшість з яких закодовані в архаїчних нормах стосунків між чоловіками і жінками.

Об'єктом представленої роботи виступило мовне вираження концептів *чоловік / жінка* у народних соціально-побутових казках, що постає у тексті у вигляді гендерно маркованих номінацій героїв казок.

Предметом стала національна специфіка гендерних стереотипів в українських та англійських народних соціально-побутових казках.

Жанр соціально-побутової казки виник у період розвинених суспільних відносин, що характеризувалися чітко вираженою ієрархічною розшарованістю народу [2, с. 410], а це, у свою чергу, надає цікавий матеріал для аналізу номінацій маскулітних та фемітних персонажів, які не тільки вказують на роль, статус і рід діяльності персонажів, а й репрезентують вербалізовані гендерні стереотипи.

Усі номінації ми поділили на такі групи: **чоловічі / жіночі імена** (*Іван, Хвеська, Jack, Alice*); **вікові особливості** (*fellow / хлопець, girl / дівчина, old woman / стара жінка*); **соціальный статус** (*king / король, countess / графиня*); **родинні стосунки** (*son / син, mother / мати*); **характеристики персонажів** (*liar / брехун*); **рід занять / професія** (*farmer / фермер, miller / млинар, servant / служниця*); **інші характеристики** (*хазяїн, гостя / guest*). Більш різноманітними були найменування референтів чоловічої статі, їх ми нарахували п'ятдесят сім (64 %) в українських і сорок дві (67 %) лексеми в англійських народних казках. Частотність усіх номінацій на позначення обохстатей в п'ятнадцяти українських соціально-побутових казках становить більше тисячі лексем (1002 лексеми). Серед них шістсот дев'ятнадцять пов'язані з концептом чоловік (62 %) і триста вісімдесят три – з концептом жінка (38 %).

В англійських соціально-побутових казках загальна кількість таких лексем становить 800 одиниць, з них 490 лексем (61 %) пов'язані з чоловічими персонажами і 310 одиниць (39 %) – з жіночими. Для позначення фемітних персонажів у текстах українських казок використовувалося тридцять три одиниці (36 %), а в англійських – двадцять одна гендерно маркована лексема для називання жінок (33 %). Назви представниць жіночих персонажів актуалізують в першу чергу її роль *матері / mother* та *дружини / wife*.

У проаналізованих українських казках було виділено п'ять чоловічих (*Терешко, Кіндрат, Василько, Петро, Іван*) і шість жіночих імен (*Олена, Хвеська, Приська, Явдоха, Марина, Меланка*); в англійських казках – дев'ять чоловічих (*Edric, Arthur, Dick Whittington, John, Jack,*

Tommy Drimes, Mr. Fitzwarren, Mr. Fitzwarren, Mr. Miacca, Mr. Vinegar) та п'ять жіночих імен (*Alice, Sally, Godiva, Mrs. Vinegar, Mrs. Vinegar, Mrs. Miacca*). Загальна частотність вживання імен в українських казках становить дев'ять відсотків, серед яких три відсотки жіночих і шість – чоловічих; в англійських – п'ятнадцять відсотків від загальної кількості всіх номінацій. Цікавим є той факт, що в англійських казках чоловічі імена більш різноманітні за жіночі. В українських казках навпаки – жіночих імен більше. Мала кількість власних імен у казковому тексті дає підставу говорити про універсальність казкового дискурсу. Наприклад, ім'я Джек є центральним в англійських народних казках і зустрічається у п'яти з проаналізованих текстів. Деякі дослідники зазначають, що така обмеженість у використанні власного імені є принциповою рисою мовної картини світу англійської народної казки („*Lazy Jack*” [76], „*How Jack Went to Seek His Fortune*” [76]).

Група лексем на позначення **вікових особливостей** персонажів в українських казках, на відміну від англійських, є досить численною. Загальна кількість таких номінацій в українських текстах становить двісті сорок одиниць, з яких сто тридцять – це найменування жінок і сто одинадцять – чоловіків. Найпоширеніші слова для позначення вікових особливостей чоловіків: *хлопець, легінь, парубок, дід, дідусь, старець, старий*. Жіночих найменувань у цій групі дещо менше, але їх вживання є частотнішим: *дівчина, дівча, дівка, молодиця, бабусенька, бабуся, баба*: *Десь в одному селі жили собі чоловік та жінка. Була у них дочка-одиначка, дівчина-підліток, та така клепана на язик, гостра та розумна, хоч би й кому не попустить, хоч кому носа втре. Сповнилось їй вісімнадцять років, дівка стала на порі* [5, с. 342]. В англійських народних казках частотність вживання таких номінацій набагато менша і становить 32 згадки, з яких 15 (47 %) пов'язано з чоловіком, а 17 (53 %) – з жінкою. Для найменування осіб чоловічої статі вживаються такі лексеми: *little boy / маленький хлопець, fellow / хлопець, youngster / юнак*, а для називання жіночих персонажів використовуються наступні слова: *girl / дівчина, maiden / дівча, молодиця, old woman / стара жінка*: *...and he travelled a long way, and at last he came to an old woman's cottage that had some grass growing on the roof. And the old woman was trying get her cow to go up a ladder to the grass (...і він довгий час подорожував, і, нарешті, прийшов до хати старої жінки, на даху якої росла трава. І стара намагалася підняти на дах свою корову)* [82].

Група номінацій, що відображає **родинні стосунки**, є найбільшою з усіх в текстах обох мов і становить майже тридцять вісім від-

сотків. Це пов'язано з тим, що ті слова увійшли в лексикон кожної мови ще з давніх часів, позначаючи низку поколінь, що походять від одного предка, та групу людей, кровно споріднених. Найбільш частотною і цікавою для аналізу у цій групі є опозиція *батько / мати*. Образ батька репрезентується лексемами *тато, таточко, няньо* (діалектне слово [4, V, с. 459]), *старий: Ой помалу-малу, мій таточку, грай, та не врази мого ти серденька вкрай!* [6, с. 193]. *Накупив няньо багато свиней, більше, як у пресвітлого царя* [6, с. 381].

В українських народних казках часто вживається лексема *мати* та її похідні, що є словотвірними синонімами: *матір, мама, матуся, матусенька, мамочка, матінка, мамо-серце: Ну минув іще день, може, й другий, уже й мати зосталась без обіду чи там без вечері, – молода невістка дивиться на все теє (не знає, що то в них змова), а далі, вставши рано, питає матері: „Що б я, мамо-серце, робила?”* [6, с. 358]; *Бичок пасеться, а вона плаче: де ж таки бачено, щоб усе те за день зробити? А далі й згадала: „Є ж у мене зернятко від матінки!”* [6, с. 337]. Як ми помітили, у текстах здебільшого функціонують пестливі форми даної лексеми. Треба зазначити, що у казках, в яких мова не ведеться від дочки чи сина, частіше вживаються стилістично нейтральні лексеми *мати, матір*.

В українських та англійських народних казках виявилися частотними номінації *брат / сестра, a brother / a sister, син / дочка, a son / a daughter: So the wedding was kept in great triumph, and the poor shepherd became a king's son* (Вони одружилися з великою пишністю, і бідний пастух став сином короля). Привертає увагу той факт, що українські тексти багаті на словотвірні синоніми, які відзначаються милозвучністю і співучістю. Наприклад, лексема *сестра* має такі похідні відповідники: *сестронька, сестриця; дочка – доня, донечка, донька*; лексема *брат – братець, братечку*; *син – синочок: Жили колись два брати: один багатий, а другий бідний* [6, с. 369]; *Станьмо, братця, от тут відпочинем* [5, с. 193].

Порівнюючи засоби вербалізації концептів *чоловік / жінка* у родинних стосунках на матеріалі текстів казок українців та англійців, ми виявили, по-перше, що в українській мові лексеми на позначення членів родини більш різноманітні. Англійські тексти обмежуються використанням таких слів: *husband* „чоловік”, *wife* „жінка”, *father* „батько”, *mother* „мати”, *son* „син”, *daughter* „дочка”, *sister* „сестра”, *brother* „брат”, *bride* „наречена”.

Найбільша гендерна диференціація спостерігається у сферах, пов'язаних із **соціальним статусом** та професійною діяльністю. Так, наприклад, проаналізувавши соціально-побутові казки, ми виявили, що основним компонентом номінативної презентації чоловіка у тексті є його високий соціальний статус та рід діяльності. Серед номінацій такого роду найпоширенішими були: *цар*, *пан*, *царевич*, *король*, *королевич*, *князь*, *князенко*. Лексема *пан* згадується шістдесят один раз (6 % від усієї кількості номінацій); *цар* – тридцять три рази (3 %); *князенко* зустрічається тринадцять разів у тексті (більше 1% від усіх номінацій); лексема *царевич* – 10 разів (майже 1 %). Усі інші номінації цієї групи є менш частотними: *король* – 6 разів, *князь* – 5, *королевич* – 1 раз: *Покрутив десятник ще раз обручкою і до царя перенісся. А цар уже весілля готує, доньку за царевича віддати хоче* [5, с. 197].

Англійські народні казки засвідчують використання таких слів у цій групі: *gentleman* „джентльмен”, *king* „король”, *majesty* „величність (титул)”, *squire* „сквайр”. Усі вказані лексеми є національно специфічними. Український тлумачний словник подає таке пояснення слова *gentleman*: 1. Людина, що додержується прийнятих у буржуазно-аристократичному суспільстві правил поведінки; 2. Про людину, яка відзначається вишуканістю одягу і манер [4, II, с. 262]. Ці дефініції є результатом розширення лексичного значення лексеми. В англійській казці „The three sillies” не є головним констатація факту, що герой є вишуканим в одязі чи манері поводитися. Oxford Wordpower Dictionary засвідчує, окрім двох зазначених, третє визначення, яке є, на нашу думку, давнішим: *gentleman* – це заможний чоловік з високим соціальним становищем, який володіє великою кількістю земель [8]: *Once upon a time there was a farmer and his wife who had one daughter, and she was courted by a gentleman* (Колись жили фермер і дружина, які мали одну дочку, до якої залицявся джентльмен) [7].

Лексема *сквайр* зафіксована лише в одній англійській казці „The princess of Canterbury”. Тлумачний словник подає таке визначення: „*сквайр* – скорочена форма англійського дворянського титулу – есквайра” [4, IX, с. 257]: *The king issued a decree that whoever would watch one night with his daughter, and neither sleep nor slumber, should have her the next day in marriage; but if he did either he should lose his head. Many knights and squires attempted it, but ended in losing their lives* (Цар видав указ, що хто витримає не спати одну ніч, той отримує у дружини його дочку наступного дня; але якщо він засне, то він втра-

тять голову. Багато лицарі і сквайрів намагалися, але втратили їхні життя) [7].

В текстах українських народних казок трапляються випадки, коли жінка теж виділяється високим статусом, але цей соціальний статус вона набула завдяки своєму чоловіку, тобто дружина долучалася у такий спосіб до пошани, якою був оточений в чоловічо-орієнтованому суспільстві її чоловік. Серед таких номінацій: *цариця, царівна (цариця), королівна, князівна, панночка*. Ці лексеми утворилися суфіксальним способом від лексем чоловічого роду: *Як увійшла дівчина в церкву, так церкву й осяяла. Люди аж не отямляться з дива: „Чи вона князівна, чи королівна? Ще такої не бачили”* [6, с. 338]. В англійських казках зустрічаються й інші слова: *lady / леді, princess / принцеса, queen / королева, countess / графиня*. Варто зазначити, що в англійських текстах лексем, які вказують на статус чоловіка, і лексем, що вказують на статус жінки, однакова кількість: по п'ять одиниць. В українських зустрілося сім найменувань для чоловіків і шість для жінок. Це можна пояснити тим, що українська мова використовує словотвірні синоніми: *князь, князевич, князенко*. До цієї ж групи ми віднесли лексеми, які вказують на низький соціальний статус. В англійських текстах не зустрілося таких номінацій, а в українських було виділено чотири лексеми. Частотність таких номінацій становить лише десять відсотків від кількості номінацій у цій групі або півтора відсотки від загальної частотності всіх номінацій: *бідняк – 7 разів; мужик – 5 разів; селянин – 3 рази; простак – 1 раз: Не знаєш ти, царю, як бідняк уміє газдувати. Він годує воші, а потім їх панам продає за великі гроші* [6, с. 382]; *Зганьбився, що простак його перебрехав* [6, с. 382].

Група номінацій на позначення осіб **за родем занять і професією** не є численною, але цікавою з погляду виявлення гендерних асиметрій. Варто зазначити, що в цій групі прослідковується кількісна перевага чоловічих професій – як в українських, так і в англійських народних соціально-побутових казках. Так, в українських текстах нараховуємо тринадцять назв чоловічих професій (*економ, сенатор, генерал, чумака, десятник, вояк, кухар, розбійник, вівчар, купець, кучер, слуга, свинар*) і одну жіночу, а в англійських казках – 11 чоловічих (*farmer „фермер”, servant „слуга”, miller „млинар”, professor „професор”, coachman „кучер”, knight „лицар”, sherherd „пастух”, cobbler „швець”, hunter „мисливець”, merchant „купець”, cook „повар”*) і теж тільки одну жіночу професію. Цікаво, що для жінок це єдина професія в обох випадках – *служниця / servant*.

Таблиця
частотності вживання гендерно маркованих номінацій
у народних соціально-побутових казках українців та англійців

Назва групи	Кількість гендерно маркованих номінацій в українських народних соціально-побутових казках				Кількість гендерно маркованих номінацій в англійських народних соціально-побутових казках							
	Всього одиниць	% ***	Чоловік* %	Жінка** %	Всього одиниць	% ***	Чоловік* %	Жінка** %				
Імена	90	9,1	55	61	35	39	120	15	72	60	48	40
Вікові особливості	240	24	111	46	130	55	32	4	15	47	17	53
Сімейні стосунки	375	38	218	58	161	41	168	21	94	56	74	44
Соціальний статус	218	22	160	74	54	26	387	48	268	69	119	31
Рід діяльності / професія	53	5	51	96	2	3	65	8,1	65	100	0	0
Характеристика героя	12	1,2	9	75	3	25	17	2,2	17	100	0	0
Інша характеристика	14	1,4	12	86	2	14	11	1,3	11	100	0	0
Загальна кількість	1002	100	619	62	383	38	800	100	490	61	310	39

Примітки:* Лексеми на позначення чоловіка; ** Лексеми на позначення жінки; *** Кількість лексем у відсотках

Проаналізувавши народні соціально-побутові казки українців та англійців, ми дійшли висновку, що гендерно марковані персонажі народних соціально-побутових казок постають у тексті не як проста репрезентація двох статей, а саме як соціоспецифічні уявлення про чоловіка та жінку, де чоловік постає як головна діюча активна особа, а героїні казок демонструють пасивну роль дружини чи матері, тобто казки репрезентують типові, очікувані та бажані особисті якості, моделі поведінки, соціальні ролі, що одночасно залучають увесь спектр стереотипних лінгвокультурних асоціацій, пов'язаних з маскуліністю та фемінністю.

Список використаних джерел та літератури

1. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість: Підручник / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – К. : Знання-Прес, 2001. – 591 с.
2. Яковлева О. В. Специфіка обрядового тексту як об'єкта філологічних досліджень / О. В. Яковлева // Мова. – № 17. – 2012. – С. 205–209.
3. Волшебные сказки Британии. = English Fairy Tales / Составитель В. Ф. Верхогляд. – М. : Файрис-пресс, 2003. – 192 с.
4. Словник української мови : в 11 т. / голов. ред. І. К. Білодід [та ін.]; АН УРСР. Інститут мовознавства. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
5. Українські народні казки. – Львів. : Видавництво „Каменярь”, 1977. – 223 с.
6. Українські народні казки: для мол. та серед. шк. віку / Передм. М. К. Дмитренко; Упоряд. О. С. Яремійчук. – К. : Веселка, 1989. – 412 с.
7. English Fairy Tales Collected by Joseph Jacobs, The Electronic Classics Series, 2013. – 169 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www2.hn.psu.edu/faculty/jmanis/joseph-jacobs/English-Fairy-Tales.pdf>
8. Oxford Wordpower Dictionary. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 549 с.

В. О. Романенко

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ ГЕНДЕРНЫХ СТЕРЕОТИПОВ В УКРАИНСКИХ И АНГЛИЙСКИХ СОЦИАЛЬНО-БЫТОВЫХ СКАЗКАХ

В статье проанализирована национальная специфика вербализации концептов *мужчина / женщина* в социально-бытовых сказках Украины и Великобритании через гендерно маркированные номинации героев; сделан вывод,

что гендерно маркированные номинации персонажей сказок привлекают весь спектр стереотипных лингвокультурных ассоциаций, связанных с маскулинностью и феминностью.

Ключевые слова: гендер, лингвокультурология, гендерно маркированная номинация.

V. O. Romanenko,

Postgraduate Student of General and Slavic Linguistics Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (048)776-04-42

vikaromanenko17@gmail.com

VERBALIZATION OF GENDER STEREOTYPES IN FOLK TALES

Summary

The object of our article is gender stereotypes in the Ukrainian and English folk tales. Folk tales can serve as the authentic material to identify gender stereotypes in a certain lingua-culture. The subject of our research is the verbalization of the gender stereotypes in the Ukrainian and English folk tales. The aim is to reveal the male and female characteristic features in the folk tales. The comparative method was used to compare the common and different in masculine and feminine heroes in the Ukrainian and English linguaculture.

Our attention was drawn by the gender labeled nominations of heroes. Group of nominations reflecting the relationship in the family is the biggest. We have analyzed 20 Ukrainian and 12 British folk fairy tales in order to identify common and different male and female features in the Ukrainian and English folk tales. Comparing the means of verbalizing concepts man / woman in a family relationship of the Ukrainian and English tales we found, first, that the Ukrainian language words denoting family members are more diverse. English texts prove the use of the following words: *husband, wife, father, mother, son, daughter, sister, brother, bride*.

Thus, folk tales can serve as the authentic material to identify representations of common anatomical and biological, emotional, mental, sociocultural, behavioral and psychological characteristics associated with male or female individuality in a particular linguaculture.

Key words: gender, cultural linguistics, gender marked nomination.